

ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ МУЗЕЙНИЦТВА, ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ, КРАЄЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

Людмила ЖУКОВСЬКА

Пам'яткоохоронна та краєзнавча діяльність Братства імені князів Острозьких

Діяльність Братства імені князів Острозьких висвітлювалась на сторінках часопису «Волынские Епархиальные Ведомости». Інформацію про нього знаходимо в брошурах членів Братства Михайла Тучемського та Михайла Струменського. Сучасні науковці, історики, зокрема, Бондарчук Я. В., Ульяновський В. І., Бірюліна О., Манько М. П., Хведась А. О., Пушкар Н. Ю. та інші вивчають різні напрямки його діяльності. Цінний матеріал про Братство, комплекс рукописних та друківаних документів, об'єднаних у декілька книг під назвою «Архів Братства імені князів Острозьких», знаходиться у фондах ОДІКЗ та ВОКМ.

Збірка документів, яка стосується реставрації замку, зосереджена в «Архіві Братства імені князів Острозьких 1913 і 1914 р. по місяць лютий. Частина IV» під інвентарним номером КДФ 561/16157.

Архівні документи свідчать, що Братство імені князів Острозьких під покровом преподобного князя Федора (повна назва організації) було засноване 29 квітня 1909 року. Саме тоді Святішим Синодом був офіційно затверджений його Статут¹. 11 травня в Острозькому Богоявленському соборі відбулося святкове обнародування указу Синоду про створення громадської організації.

Передувало появі Братства відзначення 300-річчя від дня смерті Василя-Костянтина Острозького (13 лютого 1908 р.). Тоді ж вперше було оголошено про створення в Острозі Товариства імені князів Острозьких. З нагоди цієї події 75 членів Державної Думи звернулися до литовського архієпископа Никандра з проханням взяти на себе почин з метою створення пам'ятника князю². Окрім того, в Російській імперії особлива увага приділялася створенню густої мережі православних братств, як засіб боротьби з католицькою й уніатською пропагандою для зміцнення позицій Російської православної церкви³. В 1864 р. були видані основні правила для цих братств, згідно з якими вони повинні були не лише оберігати російське православ'я, а пропагувати та насаджувати його.

Згідно Статуту, Братство імені князів Острозьких було не лише релігійною, а й науково-просвітницькою та краєзнавчою організацією. До

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

його складу увійшли викладачі місцевих гімназій та училищ, представники духовенства, представники острозького військового присутствія, місцеві чиновники, острозькі міщани, почесні члени братства з інших міст Росії. Членами Братства могли бути особи чоловічої і жіночої статі всіх станів і звань православного віросповідання, жителі Острога та інших міст. Члени Братства поділялись на почесних, дійсних (довічних і річних) і змагальних: довічні братчики вносили членські внески по 15 рублів, річні – по 3 рублі; змагальні – по 25 копійок. Для заохочення найбільш активних братчиків та жертводавців встановлювався нагрудний знак у вигляді герба князів Острозьких трьох ступенів: першого ступеня – золотий знак, другого – срібний, третього – бронзовий.

Першим довічним почесним членом Братства і головним його покровителем вважається Архієпископ Волинський і Житомирський Антоній Храповицький. Довічним дійсним членом Братства був також Володимир Леонтович.

Головою Ради Братства був обраний директор місцевої чоловічої гімназії Іван Кіндратович Окойомов. Згодом цю посаду обійняв на короткий термін судовий слідчий Петро Якович Немоловський. 22 серпня 1912 р. одноголосно обрано головою Братства мирового посередника Іллю Павловича Івашкевича. При ньому було організоване допоміжне зібрання сестриць для обслуговування благодійних акцій, головою якого обрали О. В. Ковалевську. На 11.08.1909 р. загальне число братчиків складало 121 чоловік⁵.

У сучасників побутувала думка, що діяльність Братства буде тимчасовою. «На братство смотрят, как на отжившую благотельную форму, без внутренней жизни»⁶. Та прогнози не виправдалися.

Перші справи Братства були спрямовані на проведення урочистих свят по вшануванню окремих представників роду Острозьких (день смерті препод. Федора – 11 серпня, день смерті кн. Костянтина-Василя – 13 лютого), організацію літніх педагогічних курсів Константинівських для вчителів церковно-парафіяльних шкіл Волинської губернії, проведення публічних читань на релігійні та науково-пізнавальні теми та ін.⁷. Особливо плідною була його робота по відновленню та збереженні замку князів Острозьких, який планувалося пристосувати для культурно-освітніх цілей.

Нововідкрите Братство звернулось із запрошенням до всіх православних людей вступити в його члени і сприяти пожертвуваннями пам'яток старовини для створення історичного музею, книг і документів для організації науково-історичної бібліотеки⁸. Планувалося будівлю замку князів Острозьких використати наступним чином: на верхньому поверсі розмістити музей Братства імені князів Острозьких, історичну бібліотеку, канцелярію Братства та приміщення для селян (дві кімнати),

*Пам'яткоохоронна та краєзнавча діяльність
Братства імені князів Острозьких*

які прибувають сюди по справах служби. Середній поверх пристосувати під залу для народних читань і загальних зборів, нижній – під храм в пам'ять князя В.- К. Острозького⁹.

До 1893 р. верхній поверх замку був житловим приміщенням. Тут розміщувався повітовий суд з дворянською опікою, пізніше швальня полку, а потім – тимчасово, притч собору. На нижньому поверсі знаходилася тюрма. Впродовж 20 років (з 1893 р.) замок стояв порожнім. Його існування підтримувало удільне відомство, на балансі якого він перебував. На момент появи Братства замок був закинутий, хоча сама будівля була міцна і стійка, про що засвідчив головний Волинський єпархіальний архітектор – інженер В. Г. Леонтович та архітектор Удільного відомства¹⁰. Про його зовнішній вигляд писав Тучемський М. – «при всей грандиозности и устойчивости постройки, имеет вид скорее почерневшего заброшенного строения, с характерными зияющими оконными отверстиями, чем исторического пам'ятника великой старины нашего края»¹¹. У фондах ОДКЗ зберігається ряд світлин, які підтверджують зовнішній стан замку до реставрації.

Реставрація вимагала значних капіталовкладень. Вона здійснювалася, головним чином, на пожертви і частково на засоби Братства. Кошторис реставраційних робіт обраховувався сумою в 17754 рублі 74 коп. Перші великі внески поступили від російського імператора Миколи II, який зобов'язався видати з Удільного відомства – 5 тисяч рублів та будівельні матеріали (ліс) на суму 817 рублів Острозькі повітові земські збори асигнували 1000 рублів, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва пожертвувало 100 рублів, славутський землевласник князь Роман Сангушко – 1000 рублів. З метою залучення певних коштів, а також ознайомлення жителів Острога з проектом реставрації замку Рада Братства проводила платні лекції¹².

21 жовтня 1912 р. братчики отримали «высочайшее соизволение о передаче сторожевого замка кн. Острожских в хозяйственное заведование Братства», що дало змогу перейти до конкретних завдань по його відбудові¹³. Офіційне відкриття початку будівельних робіт відбулося 31 березня 1913 р.¹⁴, хоча на той час певний обсяг робіт по підготовці замку до реставрації вже був виконаний.

З метою отримання кваліфікованих консультацій були налагоджені зв'язки з науковими установами, зокрема, Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва, Імператорською Археологічною Комісією. Реставраційні роботи очолив Володимир Григорович Леонтович – головний Волинський єпархіальний архітектор-інженер. Наукове керівництво і нагляд за ремонтом замку Комісія доручила своєму членові – академіку архітектури П. П. Покришкіну. В звітах про реставрацію, які надсилалися в Археологічну Комісію, відзначався високий рівень і професіоналізм проведених робіт¹⁵. Сам Володимир Григорович Леонтович довгий час, до кінця 60-х

років ХХ ст. підтримував зв'язки з науковцями музею, регулярно вів переписку з ними, цікавився роботою історичного музею, про що свідчить епістолярна спадщина, яка зберігається у фондах ОДІКЗ.

Вже під час реставраційних робіт інтерес до замку зростає. Сюди часто навідується місцева інтелігенція, а також приїжджі. Відкрити музей у відреставрованому замку планувалося у 1914 р. Весною цього року верхній поверх був закінчений. Військові події Першої світової війни стали перешкодою у подальшій організації музею. Тут розмістився лазарет на 20 ліжок місцевого комітету Червоного Хреста для поранених солдатів російської армії. Для цього Братство змушене було витратити майже всі наявні суми. Тому реставрація нижнього і середнього поверхів замку була призупинена¹⁶. Лише 11 серпня 1916 р. – в день пам'яті преподобного князя Федора Острозького – музей вперше відкрив двері для відвідувачів. Цього ж року співробітник музею, студент Московської духовної академії Михайло Струменський видав перший опис музею, який сьогодні зберігається у фондах ОДІКЗ. Першим керівником музею став священник Михайло Тучемський – ініціатор створення Братства імені князів Острозьких, а згодом його діловод.

Саме він влітку 1908 р. склав перший проект статуту громадської організації під назвою «Братство во имя преподобного Федора кн. Острожского при Острожском Богоявленском древне-замковом Соборе»¹⁷. М. Тучемському належить визначна роль у формуванні братського давньосховища, яке було створене у 1910 р. і мало стати основою майбутнього музею. Листування священника свідчить про пошуки речей, портретів, картин, ікон, що належали князям Острозьким або мали цінність для місцевої історії, збір архівних матеріалів про діяльність княжої родини та документів з історії Волині¹⁸.

В фондах ОДІКЗ зберігається опис давньосховища Братства. В переліку музейних предметів під №1 поміщено Острозьку Біблію (1581 р.) – подарунок землевласника з містечка Гоща дворянина А. Д. Злотницького. Серед інших експонатів – два великі мідяні п'ятисвічники 1575 р., ікона преподобного Федора князя Острозького, писана на мідній дошці, світлини, давні монети, копія з медалі князя К. І. Острозького (подарунок барона Миколи Типольта; оригінал медалі зберігається в Ермітажі), давня печатка з гербом Острога 1700 р. та багато інших речей¹⁹. Музей Братства поповнювався предметами, які були знайдені під час реставраційних робіт в замку, а саме: польські монети ХVI-ХVII ст., люльки, «енколпін» (натільний хрест) домонгольського періоду, черепиця, цегла і т.д.²⁰. Проводилася робота по вивченню музейних предметів, про що свідчить протокол засідання науково-просвітньої комісії Братства від 26 серпня 1918 р., в якому відмічено пропозицію вченого-археолога Й. В. Новицького – збирати всі свідчення про нові надходження і складати детальний їх опис²¹.

*Пам'яткоохоронна та краєзнавча діяльність
Братства імені князів Острозьких*

У 1920-х роках з приходом польської влади наукова і просвітницька діяльність Братства імені князів Острозьких була припинена. Воно зайнялось виключно храмовими справами Богоявленського собору – тепер вже під назвою Свято-Федорівського братства²².

Збиральницька робота Братства поклала початок формуванню багатьох колекцій Державного історико-культурного заповідника м. Острога, зокрема, нумізматики, сфрагістики, рукописів, стародруків та інші. Окремі предмети Братського давньосховища постійно експонуються і викликають особливе зацікавлення у відвідувачів.

Література

1. ДІКЗО (далі – ОДІКЗ). – НДФ 661. – С. 3.
2. Волинские епархиальные ведомости. – 1908. – №9. – С.193.
3. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне: РІС КСУ; ППФ «Ліста – М», 2003. – С. 68.
4. ОДІКЗ. – НДФ 661. – С. 18-21.
5. Тучемский М. Первые страницы жизнедеятельности Братства имени князей Острожских в г. Остроге //Волинские епархиальные ведомости. – 1909. – №41. – С. 867-872.
6. Там само.
7. Бірюліна О. Архів Братства імені князів Острозьких. //Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 33.
8. 1000-ліття Православ'я на Волині /Упоряд. о. Миколай Моліс. – Рівне, 1995.
9. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ). – КДФ 561.
10. ВКМ. – КДФ 561. – С. 3.
11. Тучемский М. Сторожевой замок (князей Острожских в городе Остроге, Волинской губернии, в современном нам состоянии) / Издание Братства им. Князей Острожских, под покровом преподобного князя Федора. – Почаев, [?]. – С. 10.
12. ВКМ. – КДФ 561. – С. 275
13. Бірюліна О. Про Романа Владиславовича Сангушка і відродження Острозького замку в 1913-1916 роках // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 13.
14. ОДІКЗ. – КН 9649/ІІД4348.
15. Бірюліна О. Архів Братства імені князів Острозьких. //Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк, 1999. – Вип. II. – С. 34.
16. Струм енський М. Изъ Острожской старины. – Сергиев Посад, 1916. – С. 6.
17. ВКМ, КДФ 22
18. Ульяновський В. І. Краєзнавча діяльність Братства імені князів Острозьких //Минуле і сучасне Волині (тези доповідей та повідомлень II Волинської історико-краєзнавчої конференції). – Луцьк, 1988.
19. ОДІКЗ. – КН 26984/ІІД 11510.
20. ВКМ. – КДФ 561.
21. ОДІКЗ. – КН 35160/ІІД14848.
22. Манько М. Дев'ятсотлітній Острог. – Острог, 2000 – С. 29.